

12 – лекция: «Шернияз» пьесасындағы жаңа әуендер
Жаңа ойларды бейнелеу ізденістері

Аймауытов драматургиясының ең озық үлгісі — «Шернияз» пьесасы. Ол 1925 жылы жазылып, 1926 жылы Қазақстан Халық ағарту Комиссариатының пьесаларға жариялаған конкурсында екінші бәйге алған, сол жылы кітап болып жарық көрген.

«Шернияз» пьесасын автор:

Шернияздың шері бар,
Шерлі қалған елі бар,
Көзінде қанды селі бар,
Аузында қалған желі бар,
Ел ниязы — Шернияз.

Қараңғы қазақ көгіне
Өрмелеп шығып, күн болам!
Қараңғылықтың кегіне
Күн болмағанда, кім болам? —

деп, өрттей лаулап келе жатқанда, ажал оғына тап болып, арманына жете алмай, жастай кеткен Арқаның арқар жанды, асқар жүректі, аяулы ақыны Сұлтанмахмұт Торайғырұлының аруағына арнаймын», — деген.

Шернияз бейнесінде жазушы өз дәуірінің оқыған, саналы азаматының заманның қат-қабат шытырман шындығын кешкен қиналысын суреттейді. Ол қаланың беймаза тіршілігінен қырға, ауылға кетеді. Жан тыныштығын, даланың дарқандығын, ағайындық сыйлы қарым-қатынасты ол қырдан іздейді. Бірақ ел ішінде алауыздық, рулық айтыс-тартыс, дау-дамай Шернияздың тыныштығын бұзады. Ол бәрінен түңіліп, азап шегеді.

Шернияз басынан кешкен бұл трагедия — сол дәуірдің ең бір өзекті, өткір проблемаларының бірі болатын. Қала мен даланың қарым-қатынасы, ол жайындағы қайшылықты ойлар Сұлтанмахмұт ақынның «Қала ақыны мендала ақынында», Мағжанның «Айда атынды, Сәрсенбай!» өлеңінде де кең суреттелген. Олардың бәрі де қаланың мәдениет, білім ошақтары болмаса, қалған тіршілігіне үрке қарады. Саудагершілік, сол арқылы тараған адам мінез-құлқындағы өзгерістер (жеңілтек мінездер, есепке құрылған ұсақтық, эгоистік, пәлекорлық, т.б.) оларға қазақтың Дарқан, кеңпейіл мінезін даладан іздетті. Қаланың у-шу, беймаза тіршілігінен пананы да ауылдан, дала табиғатынан тапты. Ал ауылдың да өз қайшылығы аз емес-ті.

Оны жайлаған рушылдық, ескішілдік салт, заңдары да әділет, шындық іздеген адам жанына тиетін құбылыстар болатын. Шернияз бейнесі арқылы Жүсіпбекте осыны ашады. Шернияздың Базарбаймен қала мен дала тынысын салыстыра жырлаған лирикалы диалогтері арқылы жазушы екі өмірдің өзіндік ерекшеліктерін суреттеуге ұмтылады. Шернияз дала ақыны боп, Базарбай қала ақыны боп жырлайды. Алғашқысы жанға жайлы даланың сұлу табиғатын, қазақтың кең пейілдігін мадақтаса, Базарбай қаланың ойын-сауығын, жастықтың желікпе мінезіне лайық өзгешеліктерін қызық тұтады. Дала ұлы Шернияз мінезінде сол даламен рухани тұтастық аңғарылады.

Мынау тұрған көк күмбездей көкшатыр,
Жымыңдаған меруерттей көп жұлдыз,
Сартабақтай жарқыраған Сұлуай!
Анау жатқан ұлан байтақ кең дала,
Саңғыраған салауатты сандал тау,
Бұта сайын бұлбұл құсы сайраған,
Жүпар иіс жасыл гүлі жайнаған,
Осы отырған майда талды сай, бұлақ,
Осыларды қалай көрмей шыдарсың! —

дейді ол. Бірақ қазақ ауылының қайшылықтары ақынжанды Шерниязды тез торықтырады. Алшағыр, Қордабай бейнелері арқылы көрінетін ағайындық, көңілжықпастық ескішіл мінездер, Раушан арқылы бейнеленген ауылдың етекбасты, олпы-солпы тіршілігі, көңілінен шықпасаң, арызданатын пәлекорлық оны ауылдан бездіреді.

Нәрестедей таза жанды
Ел бар ғой деп ойлаушы ем,
Дос та, жар да, махаббат та,
Елде ғой деп барлаушы ем, —
Жүрегім елді кездірді,
Бұзылған елден бездірді, —
деп күйзеледі ол.

Қалаға қайта оралған Шернияз өмірі де оңайға түспейді. Аласапыран қаланың тартысты тіршілігі ауырлатқан кейіпкер сезімін біз оның папкадағы қағаздарды қарап тұрып айтқан монологінен көреміз:

Мұғалімнің мұңы,
Боранбайдың ылаңы.
Сүзек кернеді.
Есеп бермеді.

Ақсақалдың бұйрығы.
 Ұрылардың қимылы.
 Бақсының емі,
 Молданың жемі.
 Аштардың жайы,
 Мұқтаж шәкірт.
 Парақорлар,
 Бұған не лаж?
 Талан-тараж...

Азамат соғысы мен кеңестік дәуірдің ауыр шындығы тудырған осы уақиғалар халық басына түскен қайры-қасіретті бейнелейді.

Шернияздың жан жарасын ұлғайтқан қоғамдық тартысқа оның отбасылық өмірінің сәтсіздігі де қосылады. Ауылды аңсап барып үйленген Раушан оған рухани сүйеу бола алмайды, ауылдың етек басты сауатсыз қызының жүріс-тұрысы, қылығы Шерниязды одан тез безіндіреді. Ал қаладан тапқан жары Жәмила жеңілтек мінезді, алдамшы болып шығады. Әуелде қазақы қыздың сыпайылығын, жұмсақтығын, әдептілігін бағалай алмаған Шернияз қала қызының сыртқы жылтырақтығына, сылдыраған сөзіне елігіп, қателеседі. Оның бойынан рухани жұтаңдық көрінеді. Ақыры Жәмила Базарбаймен қол ұстасып кетеді. Шернияз — заманның осындай ауыртпалығын арқалаған өз халқының адал, күрескер азаматы. Оның ақындыры да халықтық дарынның рухани биіктігін, заманынан жоғары тұрғанын бейнелейді.

Пьесада Шерниязға қарама-қарсы алынған бейне — Базарбай. Ол да ақын. Далада туған Базарбай, бірақ, тым өзгергіш. Ол қалаға үйренген, оның жеңілтек қыздарына, музыкасы мен биіне құмар. Ауылдың ет пен қымызына, ауасына ғана келеді. Даламен рухани туысып кете алмаған. Соған қарамастан, ауыл адамдарының азғыруына тез көнеді, олардан пара алып, солардың шаруасын «тындыруға жүреді. Осы қылықтары Базарбайды Шернияздан бөледі. Екеуі келісе алмай айырылысады.

Пьеса ақ елең үлгісімен дәстүрлі өлең араласа жазылған. Оның негізгі кейіпкерлерінің ақын болуы да оған әсер еткен сияқты. Жалпы қазақ драматургиясындағы ақ өлең үлгісі, шешендік, поэзияға тән биік пафос Жүсіпбектен басталады. Кейін оны Мұхтар Әуезов, Ғабит Мүсірепов, Әбділда Тәжібаев әрі қарай, тереңдете, дамытып алып кетті. Осы салада «Шернияз» пьесасының алатын орны ерекше.

Ж.Аймауытов пьесалары идеялық бағыт-бағдары жағынан да, көр-кемдік ізденістері тұрғысынан да жиырмамыншы жылдар әдебиетіндегі жаңа құбылыс болып табылады. Ол жаңаның жеңісін, ескінің күйреуін суреттей отырып, өз дәуірінің жаңа адамдарын ашты, қазақ ауылындағы әлеуметтік тартыстың сырын шынайы бейнелейді. Драма жанрының жастығы, тәжірибесіздігінен туған кейбір шұбалаңқылық, оқиға алмасуының жүйесіздігі кездесе тұрса да, Жүсіпбек пьесалары өз дәуірінің сұранысына толық жауап берді, алғашқы қазақ театрының репертуарын құрады.